

УДК 821.161.2.09

РОЗМАРИЦЯ С. А.

ТВОРЧИСТЬ ПИЛИПА КАПЕЛЬГОРОДСЬКОГО ЯК ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНА ПРОБЛЕМА

У статті робимо спробу простежити динаміку реценції творчості Пилипа Капельгородського, систематизуємо наявні в українському літературознавстві погляди на проблему творчих шукань митця.

Ключові слова: класики «другого ряду», реценція, критика, традиція.

Сучасне літературознавство за останні десятиліття зробило значний поступ щодо аналізу літературного процесу періоду «розстріляного відродження», позначеного гострими дискусіями, активними творчими пошуками й експериментами з одного боку, та ідеологічною боротьбою й протистоянням – з іншого. На основі аналізу численних фактів, подій, архівних державних і приватних матеріалів, спираючись на здобутки еміграційного літературознавства, українським науковцям вдалося повернути весь творчий спадок репресованих митців, щодо якого в радянській державі було накладено суворе табу. Вітчизняний літературний процес 1920-х років став об'єктом ґрунтовного дослідження в наукових працях Ю. Безхутрого, Н. Бернадської, М. Гнатюк, М. Жулинського, Л. Кавун, Ю. Коваліва, В. Мельника, Р. Мовчан, В. Панченка, Г. Семенюка, Л. Сеника, О. Філатової, М. Шкандрія та ін.

Між тим, більшість із системно-цілісних досліджень у сучасному літературно-критичному дискурсі останніх десятиліть присвячена творчості заборонених українських митців – визнаних майстрів мистецтва слова, кращі твори яких стали шедеврами не тільки національної, але й світової культури: М. Хвильового, В. Підмогильного, В. Домонтовича, Г. Косинки, М. Куліша, Є. Плужника та багатьох інших. Ім'я і творчість письменників т.зв. «другого ряду», фактично випали з поля зору дослідників, з сучасного літературного процесу. А тим часом, як справедливо зазначав у статті «Перші серед

других» російський письменник С. Залигін (стаття ввійшла до збірки літературознавчих і критичних статей «Літературні турботи», присвяченій російським і зарубіжним письменникам та загальним питанням літератури), «хоч би яким великим не був Шекспір, все ж Англію того часу не можна уявити по «Макбету»; хоч як би я не любив Чехова – конкретне російське життя кінця минулого століття – початку нинішнього сторіччя я скоріше зрозумію з творів ну хоча б Телешова» [7, 339]. Потреба неупередженого, об'єктивного прочитання творів українських класиків «другого ряду» залишається нагальною «як для сучасних оцінок, порівнянь, запозичення досвіду, так і для більш правильного розуміння історії літератури й навіть перших її величин» [7, 336].

Серед когорти хоч і не «першорядних», але знакових постатей української літератури перших десятиріч ХХ століття (А. Гжицький, Г. Епик, М. Івченко, М. Могилянський, О. Слісаренко та ін.), художня свідомість яких корелювала з національною ідеєю, ідеологією та політикою – поет, прозаїк, драматург, публіцист, сатирик і гуморист Пилип Капельгородський (1882–1938). Активна творча діяльність «одного з кращих прозаїків українського красного письменства» (М. Стельмах), вилучена після арешту, звинувачень у націоналізмі та розстрілу в 1938 році (посмертно реабілітований 1957 року) на кілька десятиліть з літературного процесу 1920–1930-х років, фактично опинилася на маргінесі літературознавчої науки. Наразі літературна спадщина митця, попри дискретну рецепцію впродовж ХХ століття, постає політично забарвленою, віддаленою від об'єктивного аналізу літературного контексту, зрештою, залишається поза науковими пріоритетами.

Метою нашої роботи є систематизація наявних в українському літературознавстві поглядів на проблему творчих шукань П. Капельгородського, аналіз динаміки рецепції його творчості впродовж ХХ століття.

Творчість письменника, науковця й журналіста Пилипа Йосиповича Капельгородського кілька десятиліть залишалася на периферії вітчизняного

літературно-мистецького процесу. І за життя, й по смерті протягом тривалого часу П. Капельгородський залишався поза увагою критики, та й можливостей на неупереджений і тверезий аналіз досягнутого ним аж ніяк не було. Крім причин ідеологічного й політичного характеру, були на це ще причини суб'єктивного плану, на які, власне, вказував і сам письменник, відповідаючи в 1938 році на питання письменницької анкети «Що ви можете сказати про себе й про свою творчість?». «Незважаючи на 35 років літдіяльності, – пояснював митець, – мене мало знають з таких причин: 1) До революції окремою збіркою вийшли тільки юнацькі недостиглі вірші, а повісті й оповідання зовсім не побачили світу з цензурних причин... 2) Після революції запланований видавництвом тритомник моїх творів не вийшов, бо не діждався провідної критичної статті й випав з плану. Роман «Шурган» вийшов надто малим тиражем. Роман «Артезіан» досі не побачив світу...» [1, 86].

Відтак, сучасна письменникові літературна критика не мала причин активно реагувати на його твори, що доволі повільно (навіть в умовах літературного розвою 1920-х років) доходили до читача. Схвальний критичний відгук творам Капельгородського подав в «Історії українського письменства» С. Єфремов: «Поет і повістяр П. Капельгородський в своїх творах виводить далі нитку кращих традицій українського письменства. Оповідання, а надто поезії його, на громадянські теми переважно, перейняті наскрізь бадьорим настроєм борця, – це справді «відгуки життя», як назвав Капельгородський збірку своїх поезій, в яких чимало знайдемо образів і картин з українського побуту та природи і разом одгуків на сучасні мотиви» [6, 591].

На початку 30-х років чи не найбільшої уваги дослідники приділили роману-хроніці «Шурган», вихід якого спричинив появу цілої низки публікацій, що містили оцінки переважно з точки зору ідеології, а не художніх властивостей твору. Зокрема у статті «На лінії творчого зросту», оглядаючи творчий доробок П. Капельгородського, критик Ю. Циганенко

доводив, що роман «високого ідейно-художнього рівня» продемонстрував вихід письменника «на широку тематику сучасності в широких полотнах» [13, 7]. Трохи згодом у журналі «За марксо-ленінську критику» приблизно в такому ж плані висловився Ю. Сомко. Попри низку зауважень щодо окремих вад твору (акцент письменника на стихійності революційної боротьби, перенасиченість твору дійовими особами, надмір фактичного матеріалу), рецензент констатував: роман-хроніка «Шурган» «являє собою визначне явище ... радянської літератури останніх років», а його автор «йде в напрямі дальшого ідейно-художнього зросту» [11, 79].

Початком нового етапу вивчення творчості П. Капельгородського можна вважати 1960-ті рр. – час появи перших розвідок, побіжних згадувань в історіях української літератури, локальний аналіз у монографії З. Голубевої («Український радянський роман 20-х років», 1967 р.) чи спроби цілісного аналізу в дисертаційній роботі І. Доброгорського («Пилип Капельгородський (життя і творчість)», 1974 р.). Після реабілітації митця на сторінках різних українських і російських видань з'являються фрагментарні, найчастіше написані з нагоди його ювілеїв, матеріали, у яких розкриваються окремі аспекти життєвого і творчого шляху ([2], [8], [9], [10], [14]). Друкують теплі відгуки і спогади про письменника друзі, колеги, учні («Спогад про доброго вчителя» С. Жураховича, «І ось я стою», «Учіться, друзі, у народу» О. Ковіньки, «Поборник правди» С. Писаренка та ін.), наголошуючи на активній позиції митця, високому професіоналізмі, духовних і моральних якостях.

Чи не єдина спроба синтетичного аналізу творчості талановитого письменника представлена у критичному нарисі [3] та монографії, присвяченій історико-революційній прозі Пилипа Капельгородського (1983 р.) Леоніда Бойка. Варто віддати належне авторові нарису життя і творчості, якому вдалося, зібравши чималий документальний матеріал про «відданого радянського патріота» [3, 299], простежити його «нелегкий і непростий життєвий і творчий шлях, а відтак – внести суттєві доповнення й уточнення

до ...біографії й творчості» [3, 7]. У монографії предметом аналізу Л. Бойка стали «історико-революційні романи» П. Капельгородського [1], розглянуті з точки зору проблематики й ідейно-естетичної концепції, аналізу соціального характеру «великої» прози «зачинателя української радянської літератури». Стараннями дослідника майже через сорок років підготовлено і вперше опубліковано спочатку в журналі «Вітчизна» (1974), а потім окремою книгою (1977) два романи П. Капельгородського – «Артезіан» (написаний 1934 року) і першу частину «Оборони Полтави», підготовлену автором до друку ще в 1938 році.

У 1990-х роках починається новий етап вивчення прози П. Капельгородського з акцентом на ідеях, що виходили за межі офіційної радянської ідеології. У книзі-збірнику літературних портретів «...З порога смерті... Письменники радянської України – жертви сталінських репресій» (1991) подається короткий огляд творів, зокрема його романістики. У підготовлених В. Грабом (учасником реабілітаційного перегляду кримінальних справ жертв політичного терору) нарисі про репресованих діячів української культури [5], мешканців Полтавщини, стисло проаналізовано етапи життєвого й творчого шляху П. Капельгородського, локально окреслено мотиви й образи лірики, проблематику роману «Шурган». У розвідці «У ЛЕЩАТАХ ДПУ» [4] В. Граб висловив оригінальну думку про окремі риси провіденційності світогляду репресованого письменника: на кшталт передбачення власної долі чи трагедії сталінських репресій.

Найавторитетніші інтенції подолання упередженого ставлення до творчого набутку П. Капельгородського демонструють сучасні дослідники, що розглядають прозу митця в контексті аналізу авторських інтенцій у художній площині українського роману 20-30-х років (О. Філатова), у системі вивчення вітчизняного роману перших десятиліть ХХ віку, зокрема характеристики романних модифікацій (М. Васьків); виокремлення

суїцидальної моделі у прозі «розстріляного відродження» (М. Нестелєєв) тощо.

Наразі можемо говорити, що творчість П. Капельгородського (літературний псевдонім – Успенець, Хлібороб) – помітне явище в історії української літератури ХХ століття. Його художній доробок складається з поезії та драматургії, творів сатиричного й гумористичного плану, нарисових форм, «малої» прози, творів романного жанру. Ці жанрово-родові масиви художньо нерівноцінні, неоднаково дослідженні й навіть видані. Творча діяльність Капельгородського виразно поділяється на два періоди, один з яких припадає на дореволюційний період, інший охоплює маже два пореволюційні десятиліття. До 1917-го року в ліриці та прозі, в нарисах і фейлетонах гостро виступав проти гніту й насильства людини, показував прагнення народу до волі, закликав до єдності й згуртованості в боротьбі з експлуататорами. У 1920-ті роки належав до спілки селянських письменників «Плуг», очолював літературний гурток при Центральній науковій бібліотеці в Полтаві, але ідеологічно зорієнтовані опоненти не визнавали його ні як «пролетарського» письменника, ні як ворожо налаштованого до соціалістичних змін «замаскованого» ворога.

Життєві колізії П. Капельгородського пов'язані як з визволенням рідної України від гніту й насильства (народився на Харківщині, навчався і працював на Полтавщині, Лубенщині, співпрацював із літературними побратимами з Києва (Б. Грінченко), Херсона (М. Чернявський)), так із боротьбою народів Північного Кавказу проти гноблення Російської імперії. Він пройшов шлях від бунтівника-семінариста, реформатора й просвітника караногайського народу, вчителя-новатора й повноважного консула Ставропольської української громади, редактора газет і лектора політграмоти до «ворога народу», звинуваченого в колонізаторстві «малих» народів, націоналізмі та антирадянщині.

Позиція «співчутливого спостерігача» в розбурханій революцією країні не врятувала... У 1938 році пригадалися письменникові й колишні зв'язки зі

злочинцем Петлюрою (П. Капельгородський навчався у Полтавській духовній семінарії разом зі старшим на рік Симоном Петлюрою, який, власне, і залучив Пилипа Йосиповича до участі в Революційній українській партії. – С.Р.), і підтримка політики Центральної Ради, і виступи проти червоного терору, методів більшовицького державотворення, представлені зокрема у фейлетоні «Русская история от Олександра Благословенного (Романова) до Николая Ленина (Ульянова)». Звинувачений у революційній діяльності російським самодержавством, неодноразово заарештований царськими жандармами й денікінською розвідкою П. Капельгородський загинув від рук сталінського «правосуддя», яке інкримінувало 56-літньому письменникові участь у керівному складі військово-повстанської організації, що мала на меті знищити вище партійне керівництво та повалити радянську владу в Україні.

Підсумовуючи, зауважимо, що самотній майстер художнього слова Пилип Капельгородський – українець по духу, інтернаціоналіст за світоглядом – став літописцем доби соціальних потрясінь бурхливого ХХ століття. Тенденція до соціально-філософського осмислення життя стала найістотнішою прикметою прози письменника. Домінантою – основний лейтмотив: «Все це було! Зробімо ж цього висновки!».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Л. Історико-революційна проза П. Капельгородського / Леонід Бойко. — К. : Наук. думка, 1983. — 231 с.
2. Бойко Л. На зламі епох. Про творчість Пилипа Капельгородського / Леонід Бойко // Прапор. — 1969. — С. 59—65.
3. Бойко Л. Пилип Капельгородський. Нарис життя і творчості / Леонід Бойко. — К. : Рад. письменник, 1982. — 301 с.
4. Граб В. І. Дослідник реконструктивної доби: Пилип Капельгородський... // Граб В. І. У ЛЕЩАТАХ ДПУ. Нариси про безпідставно репресованих

- діячів вітчизняної науки та культури / В. І. Граб. — Полтава : Археологія, 1999. — С. 103—112.
5. Граб В. Капельгородський Пилип Йосипович // Реабілітовані історією. Полтавська область. Науково-документальна серія книг; упоряд. О.А. Білоусько / Василь Граб. — К. – Полтава : Оріяна, 2007. — Кн . 5. — 2007. — С. 151—156.
 6. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов ; фак. ред. та передм. д. філол. н., проф. М. К. Наєнка. — К. : Femina, 1995. — 686 с.
 7. Залыгин С. Первые среди вторых // Литературные заботы. — 2-е, исправл. и доп. изд. / С. Залыгин. — М. : Худ. л-ра, 1979. — 364 с.
 8. Ковтуненко О. А. Пилип Капельгородський (До 90-річчя з дня народження) / О. А. Ковтуненко // Укр. мова та літ. в шк. — 1972. — №1. — С. 83—85.
 9. Надъярных Н. Сращенный с временем // Капельгородский Ф. Аш хаду. Недорозумение. Шурган ; вступ.ст. Нины Надъярных / Нина Надъярных. — М. : Худ. л-ра, 1982. — С. 3—10.
 10. Синько Р. Лицар : До 120-річчя від дня народження письменника й громадського діяча Пилипа Капельгородського / Ростислав Синько // Сільський Час. — 2002. — №89. — С. 8—9.
 11. Сомко Ю. За доби двох революцій / Ю. Сомко // За марксо-ленінську критику. — 1933. — №2. — 76—82.
 12. Філатова О. Український роман 20–30-х років ХХ століття : типологія авторської свідомості : монографія / Оксана Філатова. — Миколаїв : Іліон, 2010. — 485 с.
 13. Циганенко Ю. На лінії творчого зросту / Ю. Циганенко // Більшовик Полтавщини. — 1933. — 12 жовтня. — С. 7.
 14. Щербина В. Пилип, ватажок ногайців / Володимир Щербина // Вечірній Київ. — 2002. — 20 грудня. — С. 8.

РОЗМАРИЦА С.А.

**ТВОРЧЕСТВО ФИЛИППА КАПЕЛЬГОРОДСКОГО КАК
ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНАЯ ПРОБЛЕМА**

В статье делаем попытку проследить динамику рецепции творчества Филиппа Капельгородского, систематизируем существующие в украинском литературоведении взгляды на проблему творческих поисков художника.

Ключевые слова: класики «второго ряда», рецепция, критика, традиция.

ROZMARITSA S.

**CREATION OF PHILIP KAPELGORODSKIY AS A HISTORICAL
AND LITERARY PROBLEM**

In this article we attempt to research the dynamic of reception of creative works by Philip Kapelgorodskiy , systematize opinions about the issue of creative searchers of the artist, existing in Ukrainian literature

Key words: classics of the «second-line», reception, criticism, tradition.

Стаття надійшла до редколегії 1.09.2013 р.

